

SOVIETMEČIO MODERNIZMO ARCHITEKTŪROS PRARADIMAI LIETUVOJE

Julija Kšivickaitė

*Architektūros pagrindų ir teorijos katedra,
Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Pylimo g. 26/Trakų g. 1, LT-01132 Vilnius, Lietuva
El. paštas julija.ksivickaite@gmail.com*

Įteikta 2008 05 26

Santrauka. Nagrinėjamas sovietmečio architektūros palikimas Lietuvoje ir keliami hipotezė, kad Lietuvoje yra modernizmo stiliaus bruožų turinčių pastatų, kurie nevertinami nyksta. Darbe aptariami XX a. architektūros raidos ypatumai, analizuojamas sudėtingas ir nevienareikšmis požiūris į Lietuvos modernizmo architektūros palikimą ir susidariusios situacijos priežastys. Lyginant buvusių ir dabartinę Lietuvos modernizmo architektūros pavyzdžių būklę, išskiriamos ir sisteminamos didžiausios tokių pastatų transformacijos, pristatomi būdingi pastatai ir jų bruožai. Prieinama prie išvados, kad Lietuvos XX amžiaus architektūros pavyzdžiai sparčiai nyksta, todėl juos būtina fiksuoti ir saugoti.

Reikšminiai žodžiai: sovietmetis, modernizmas, architektūros palikimas, transformacijos, praradimai.

Įvadas

Architektūra, apimdama didelę dalį gyvenamosios ir socialinės aplinkos, lemia vietos identiteto suvokimą, joje atsispindi laikotarpio socialiniai, ekonominiai ir ideologiniai reiškiniai. XX amžiuje, atsiskyrus architekturo ir inžinieriaus specialybėms, lengvėjant gamybos bei kūrybos procesams, architektūra tapo socialinio gyvenimo ir minties raidos indikatoriumi. Europos moderniosios architektūros judėjimai ir kryptys iliustruoja laikotarpio sociopolitinę, ekonominę situaciją ir parodo kūrybinį šių laikų architektūros potencialą, todėl, norint atrasti savo vietą bendrame architektūriname kontekste, būtina suvokti ir vertinti visų istorijos sluoksnių palikimą. XX amžiaus architektūra neturėtų būti išimtis.

Didžioji XX a. Lietuvos architektūros dalis buvo sukurta sovietmečiu, tai lemia nevienareikšmį požiūrį į jos palikimą. Dažniausiai tokia architektūra neturi jokio apsaugos statuso ir greitai nyksta iš miesto architektūrinio žemėlapis, o kartu ir iš istorijos. „Peržengus XXI a. slenkstį, antroji praėjusio amžiaus pusė nenumaldomai virsta istorine realybe. Miestai vis labiau keičiasi, pastatai rekonstruojami ar griunami, miestovaizdis įgyja naujo amžiaus kokybę <...>. Akivaizdu, kad tokioje situacijoje būtina fiksuoti dar nesenas, atmintyje gyvas, bet itin greitai istorinėmis tampančias miesto formas“, – rašo Vaidas Petrulis (2005: 3).

Profesionaliosios literatūros Lietuvos modernizmo architektūros tema nėra daug. Nagrinėjamos atskiros temos: industrinė modernizmo architektūra (Drėmaitė 2004), etiniai sovietmečio architektūros vertinimai ir nacionalinio savitumo klausimai (Petrulis 2005, 2006, 2007), XX amžiaus architektūros kryptys ir kiti kontekstai (R. Buivydas 2001, 2003, 2004), tačiau nėra XX amžiaus architektūros palikimo ir dabartinės būklės analizės. Daugelis modernizmo architektūrą aprašančių straipsnių paskelbti sovietmečio periodinėje spaudoje, todėl yra ganėtinai ideologizuoti ir šių laikų kontekste skaitomi kitaip. Todėl šiame straipsnyje analizuojamas XX amžiaus antrosios pusės Lietuvos architektūros palikimas, siekiant įvardyti Lietuvos modernizmo stiliaus bruožų turinčių sovietmečio statinių būklę. Straipsnis parengtas pagal autorės magistro baigiamąjį darbą tema „Modernizmo architektūros praradimai Lietuvoje“¹.

1. Modernizmo architektūra Lietuvoje kaip sovietmečio palikimas

1955 m. priimtas SSKP CK ir SSRS MT nutarimas „Dėl projektavimo ir statybos nesaikingumų pašalinimo“

¹ Magistro baigiamasis darbas apgintas 2008 06 16 VGTU Architektūros pagrindų ir teorijos katedroje, vadovas doc. dr. Tomas Grunskis.

(Literatūra ir menas 1955), paskelbęs naują architektūros politiką (standartizacija ir masinė statyba) (Drėmaitė 2006: 32), buvo nepaprastai reikšmingas Lietuvos architektūros raidai, jis „atvėrė kelius funkcijos ir konstrukcijos prioritetui statyboje“ (Petrušis 2005: 6). Atsisakius puošybos, Lietuvos modernizmo architektūra estetinėmis savybėmis ir idėjinio pagrindu priartėjo prie Vakarų modernizmo stilistinių tendencijų. Tai analogų neturintis atvejis, kai architektūros išraiška buvo veikiamą valstybės politikos, siekiant statyti daug, pigiai ir greitai. Kartu tai naujos lietuviškosios architektūros mokyklos, subrandinusios pirmuosius Lietuvos modernistus, kūrėjus išsivaduojant iš socialistinio realizmo ideologijos, atsiradimo metas (Petrušis 2007, Drėmaitė 2006).

Modernizmo architektūros palikimas įvairių kritikų darbuose vertinamas ir apibūrinamas skirtingai iš dalies dėl per mažo laiko tarpo, skiriančio praeito amžiaus socialinius reiškinius ir estetines nuostatas nuo dabarties, o, kita vertus, dėl labai prieštaringo, daugialypio okupacinių režimų pažymėto laikotarpio. Menotyrininkė Skaidra Trilupaitytė teigia, kad kone visuomet, kai kalbama apie sovietinio meno palikimą, aktualizuojamas meno ir politikos ryšys. „Viena vertus, pripažinus, kad meninis gyvenimas sovietmečiu buvo itin komplikotas ir sąlygojamas kompromisų, jis neretai supaprastintai įvardijamas kaip oficialiajai ideologijai subordinuota realybė. Kita vertus, analizuojant konkrečius laikotarpio kūrinius, ne kartą kalbėta apie drąsą, „laisvą“, etc. meninę raišką, o ji retrospektyviai net tapatinama su politiniu pasipriešinimu priespaudai“ (Trilupaitytė 2007).

Paradoksalu, tačiau sovietmetis, būdamas neseną laikotarpis, yra istorinės sąmonės ir akademių interesų pakraštys. Istorikė Rasa Čepaitienė teigia: „Marginalumo pojūtis remtųsi įspūdžiu, kad sovietinių žmonių tikrovės patirtis iš esmės buvo suskilusi. Oficialiosios galios propaguojamas diskursas palaikė iškreiptą pasaulėvaizdį, orientuotą į utopijos įgyvendinimą <...> galbūt nenoras juo domėtis susijęs su iliuzija, kad pergyvenę sovietmetį mes jau viską apie jį žinome ir esame pajėgūs teisingai vertinti?“ (Čepaitienė 2003: 74), tačiau akivaizdu, kad mes šiuo metu bene daugiau žinome apie XV a. ir XVI a. LDK negu apie sovietinę visuomenę. Istorikės teigimu, „<...> nuo Atgimimo laikų visuomenėje paplitęs apriorinis sovietmečio atmetimas ir/ar jo subanalizavimas masinėje sąmonėje turėjo įtakos sovietinės epochos materialiojo palikimo niekinimui ar net sąmoningam naikinimui. Tačiau atmetant ideologiškai „svetimą“ paveldą nejučia mažėja ir „savo“ vertė“ (Čepaitienė 2003: 77). Juk tai, kad sovietinio laikotarpio

reiškinių ir objektų pripažinimo paveldu klausimas dar nepradėtas svarstyti visuomenėje, o sovietinė atmintis ignoruojama, rodo vis dar jautrią sąmonę patirtoms istorinėms traumoms, kuri neleidžia užmegzti dialogo su šia skaudžia ir sudėtinga praeitimi, geriau ją pažinti. Tam pritartų Leonidas Ziberkas: „<...> kiekviename, net ir negatyviame laiko tarpsnyje galime rasti ir pozityvių kūrybinės veiklos rezultatų. Kultūros istorija rodo, kad dažnai geri kūrybiniai rezultatai yra pasiekiami ir nepalankiomis sąlygomis. Profesionalumas ir kūrybinės ambicijos neretai nugalai ir padeda išnaudoti ar net viršyti visas sistemos galimybes“ (Ziberkas 2004: 117). Akivaizdu, kad neseno laikotarpio architektūros palikimą reikėtų vertinti būtent kaip kūrybinės sferos rezultatą, suprantant (o ne ignoruojant) susidariusios padėties priežastis.

Kadangi šiuo metu išsamūs sovietmečio architektūros moksliniai tyrimai neatliekami, negalima nustatyti santykinės meninės ir techninės šių objektų vertės. Tai turi įtakos pastatų išsaugojimui (ypač neišsaugojimui) ir požiūriui į juos formavimui. Dėl tos pačios priežasties negali būti nustatoma ir objektų retumo vertė, todėl dauguma sovietmečio objektų laikomi tipiniais (apie architektūros vertes rašo Andriusytė 2007, Štelbienė 2000, Vyšniūnas 2004). Atlikus konkrečius mokslinius tyrimus, paaiškėtų daugiau objektyvių tokių objektų saugojimo verčių.

Apibendrinant galima teigti, kad modernizmo architektūros palikimo vertinimai nėra vienareikšmiai dėl simbolinės tokių pastatų reikšmės ir jų užimamos vietos mieste. Tokiai architektūrai ideologiškai būdingas istorinių stilių ir istorijos mokymo atmetimas iškelia etinį modernizmo architektūros paveldo klausimą teoriniame lygmenyje (Petrušis 2007). Praktiniame lygmenyje posovietinėse šalyse modernizmo architektūros vertinimai yra nulemti a) architektūrai primetamos politinės, ideologinės potekstės negatyvumo; b) masinės, tipinės, unifikotos statybos padarinių – architektūra nelaikoma originalia ir autorine; c) pastatų funkcijos pasikeitimo dėl ekonominės santvarkos pokyčių ir iš to išplaukiančių rekonstrukcijų; d) ekonominės santvarkos nulemtų žemės kainų pokyčių, kurie susiję su „nepatrauklių“ pastatų pasikeitimais. Tai sparčių Lietuvos modernizmo architektūros transformacijų priežastys.

2. Sovietmečio architektūros transformacijos

Remiantis prielaida, kad stiliaus tendencijų atitikimas gali būti laikomas vertybe², šioje straipsnio dalyje analizuojami vertingiausi sovietmečio architektūros kū-

1, 2 pav. Sporto ir pramogų rūmai Vilniuje (arch. A. Mačiulis) 1983 m. ir dabar (1 pav. paimtas iš J. Minkevičius. *Architecture of the soviet Lithuania*. Maskva: Stroizdat, 1987; 2 pav. nuotrauka G. Ilgūno)
Figs. 1, 2. Sports and Entertainment Palace in Vilnius (arch. A. Mačiulis) in 1983 and 2008

riniai ir išskiriami praradimai, kurie suvokiami fizine prasme – kaip objektų transformacijos, renovuojant, rekonstruojant ar kitaip keičiant pradinį pavidalą. Analizuojant Lietuvos modernizmo architektūros būklę, t. y. originalią pastatų išvaizdą lyginant su dabartine, didžiausi pokyčiai suskirstyti į keletą grupių, apie kurias ir kalbama šiame straipsnyje. Pateikiami tik kai kurie – būdingiausi pavyzdžiai, leidžiantys padaryti išvadą apie esamą padėtį. Jie turėtų iliustruoti esamą Lietuvos sovietmečio modernizmo architektūros būklę ir implikuoti tolesnio elgesio su ja sprendimus, kurie liečia ne tik konkrečių pastatų paveldo sąrašus, bet ir vertingųjų savybių apsaugos ir elgesio su jomis gaires.

2.1. Rekonstruoti arba renovuoti ir dėl to praradę kai kurias modernizmo savybes pastatai

Šiai pastatų grupei būdinga tai, kad, renovuojant ar rekonstruojant pastatus, keičiant jų funkciją ar tik siekiant pagerinti fizinę būklę, dažnai neatsižvelgiama į būdingiausias modernizmo architektūros savybes ir kai kurios jų prarandamos. Labai dažnas atvejis – keičiama pastatų apdaila, neatsižvelgiant į tai, kad neapdailintas betonas, baltas tinkas buvo esminiai modernizmo architektūros estetikos bruožai. Kitas atvejis – keičiama plano struktūra ir taip pažeidžiamas vienas svarbiausių modernizmo principų – formos ir funkcijos priklausomybė. Taip dažniausiai nutinka dėl to, kad šie objektai

neįtraukti į paveldo sąrašus, nėra saugotinių vertingiausių modernizmo savybių sąrašo arba konkretaus pastato saugotinių vertybių sąvado.

Šiuos pastatus sąlygiškai galima suskirstyti į grupes:

- rekonstruotas pastato vidus (keičiant funkciją pakeičiant pastato tūrį);
- rekonstruota architektūrinė išraiška (keičiant apdailą prarandamos modernizmo savybės);
- rekonstruota ir funkcija, ir architektūrinė išraiška.

A. Mačiulio suprojektuoti pramogų ir sporto rūmai Žirmūnuose (1, 2 pav.) – rusiškojo konstruktyvizmo paveiktas kūrinys. Jam būdinga ekspresyvi tūrių kompozicija atliekant remontą buvo sunaikinta. Nors pastato funkcija iš esmės nepakito, tačiau, keičiant susidėvėjusią apdailą, nepaisyta modernistinių pastato savybių. Pakeitus tamsaus medžio apdailą šviesia skarda, suardyta pastato tūrinė kompozicija, prarastas ryškus „apatinės“ ir „viršutinės“ dalies kontrastas. Nors iš esmės tūriniai sprendimai neliesti, tačiau pastatas vizualiai pakito.

Priešingas, bet taip pat dažnas rekonstrukcijos pavyzdys Vakaruose vadinamas fasadizmu, kai, paliekant vienintelį reprezentacinį (vizualiai patrauklų, tačiau nebūtinai saugomą) pastato fasadą, likusios jo dalys ir savybės negrįžtamai pakeičiamos. Dažnos diskusijos, ar užtenka išsaugoti pastato fasadą, norint būti sąžiningais architektūros istorijos ir autentiškumo atžvilgiu. 2001 m. atliekant rekonstrukciją, vertingas kino teatro „Vilnius“ Vilniuje (3, 4 pav.) interjeras neišliko. Taip nutiko ir su daugeliu kitų praeito šimtmečio pavyzdžių – iš visų Gedimino prospektą puošusių daugybės modernistinių interjerų paveldo statusą turi tik „Neringos“ restoranas.

² Toks vertės suvokimas leistų pastatus, turinčius modernizmo architektūros bruožų, laikyti neatsiejama architektūros istorijos dalimi, ir tai suteiktų jiems papildomų išsaugojimo ir eksponavimo galimybių.

3, 4 pav. Kino teatras „Vilnius“ Vilniuje (arch. J. Kasperavičius, C. Strimaitis) 1963 m. ir dabar (3 pav. paimtas iš J. Minkevičius. *Architecture of the soviet Lithuania*. Maskva: Stroiizdat, 1987; 4 pav. nuotrauka G. Ilgūno)
Figs. 3, 4. Cinema “Vilnius” in Vilnius (arch. J. Kasperavičius, C. Strimaitis) in 1963 and 2008

5, 6 pav. Kavinė „Trys mergelės“ Kaune (arch. A. and V. Jakučiūnai) 1967 m. ir dabar (5 pav. paimtas iš *Lietuvos architektai/LAS*. Vilnius: Lietuvos dailės akademijos leidykla, 2000; 6 pav. nuotrauka autorės)
Figs. 5, 6. Cafe “Trys mergelės” in Kaunas (arch. A. and V. Jakučiūnai) in 1967 and 2008

„Trijų mergelių“ kavinė Kaune (5, 6 pav.) laikoma vienu stilingiausių sovietinio laikotarpio architektūros pavyzdžių. Išėstas pastato siluetas su virš upės kabančiu tūriu, stiprus ir organiškas interjero ryšys su gamta yra didžiausia kavinės autorių sėkmė. Šiandien „Trys mergelės“ rekonstruojamos, keičiamas interjeras. Visus langus aklina uždengę gipso konstrukcijos. Pertinkuojant fasadą suardytas ankstesnis horizontalus jo skaidymas. Šiuo metu pastatas apleistas. Ryškiai violetiniai fasadai jo nepuošia.

2003 m. vykdyta viešbučio „Turistas“ (7, 8 pav.) Vilniuje renovacija atlikta nepaisant modernistinių pastato savybių, architektūrinė pastato išraiška pakeista negrįžtamai. Nors tūris iš esmės nelietas, naujomis apdailos medžiagomis sunaikintas jo kompleksiskumas. Dabar pastatas disonuoja su aplinkiniu užstatymu. Viso modernistinio kvartalo ateitis šiuo metu neaiški, gali būti, kad, sparčiai vykstant dešiniojo Nerio kranto plėtrai, viso komplekso išraiška bus radikaliai pakeista.

7, 8 pav. Viešbutis „Turistas“ Vilniuje (arch. J. Šeibokas) 1978 m. ir dabar (7 pav. paimtas iš katalogo *Vilnius*. Vilnius: Mintis, 1980; 8 pav. nuotrauka autorės)

Figs. 7, 8. Hotel “Turistas” in Vilnius (arch. J. Šeibokas) in 1978 and 2008

9, 10 pav. Restoranas „Vasara“ Palangoje (arch. A. Eigirdas) 1964 m. ir dabar (9 pav. paimtas iš Švyturys, 1966 m. gegužės 9 d.; 10 pav. nuotrauka A. Gabrėno)

Figs. 9, 10. Restaurant “Vasara” in Palanga (arch. A. Eigirdas) in 1964 m. and nowadays

2.2. Rekonstruoti ir negrįžtamai pakeisti pavyzdžiai

Tai pastatai, kurie, nepaisant jų vertės, visuomenės požiūrio ar paveldosauginio statuso, buvo rekonstruoti pakeičiant jų esmines tiek vidaus, tiek išorines savybes. Tokie statiniai dažnai sėkmingai buvo pritaikyti šandienos poreikiams, tačiau jų architektūra, keičiant tūrių kompoziciją, funkcines schemas ir apdailos medžiagas, yra negrįžtamai pakeista. Šie pastatai dėl pernelyg didelių pakeitimų ir unikalias savybes praradę nebegali būti laikomi Lietuvos modernizmo architektūros pavyzdžiais.

1964 m. statytas restoranas „Vasara“ Palangoje (9, 10 pav.) išsiskyrė itin originalia konstrukcija ir modernistine išraiška. 2003 m. pastatas rekonstruotas praplečiant bendrą jo plotą ir pakeičiant apdailos medžiagas. Taip

skaidrus apskritas tūris tapo nepermatomu būgnu, sunaikinta originali pirminė jo išraiška. Tai vienas iš atvejų, kai neatsargiai elgiantis su architektūra gaunama nauja kokybė, tačiau stiliaus savybės yra negrįžtamai pakeičiamos. Pastatą galima laikyti vienu didžiausių Lietuvos plastiškojo modernizmo architektūros praradimų.

„Miestprojekto“ rūmų Kaune (11, 12 pav.) rekonstrukcija susilaukė visuomenės ir profesinės bendruomenės pasipriešinimo, vis dėlto negrįžtami pakeitimai vienu geriausių laikomam Lietuvos funkcionalizmo pavyzdžiui buvo padaryti. Galutinė pastato rekonstrukcija nėra tokia drastiška kaip konkursą laimėję pavyzdžiai, tačiau pagrindinė modernistinė šio pastato savybė – fasadai buvo rekonstruoti. Pastato išsaugoti nepadėjo nei jo autoriui Antanui Sprindžiui suteiktas Architektūros

11, 12 pav. „Miestprojekto“ rūmai Kaune (arch. A. Sprindys) 1972 m. ir dabar (11 pav. paimtas iš *Statybų pilotas*, 2003 05 16; 12 pav. nuotrauka autorės)

Figs. 11, 12. „Pramprojektas“ in Kaunas (arch. A. Sprindys) in 1972 and nowadays

riterio vardas, nei Architektų sąjungos pareiškimai. Šis atvejis gali būti laikomas vienu skaudžiausių modernizmo architektūros praradimų Kaune.

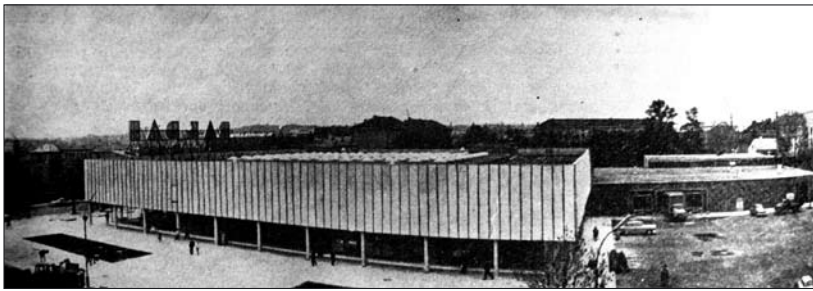
Buvusi originali baldų parduotuvės „Klevas“ Panevėžyje (13, 14 pav.) apdaila – iš išorės „pakabintas“ iš betono išlietas ažūras – asketiška modernistinė detalė, kubo formos pastatui suteikianti lengvumo, žaismingumo, – yra negrįžtamai sugadinta rekonstrukcijos metu. Pastato tūris sudarkytas keičiant apdailą. Tai pavyzdys, kaip neatsargus elgesys su atskiromis praėjusio amžiaus architektūros detalėmis gali radikaliai pakeisti architektūrinę išraišką.

N. Bučiūtės suprojektuota baldų parduotuvė Vilniuje Buvusi originali baldų parduotuvės „Klevas“ Panevėžyje (15, 16 pav.) apdaila – iš išorės „pakabintas“ iš betono išlietas ažūras – asketiška modernistinė detalė, kubo formos pastatui suteikianti lengvumo, žaismingumo, yra negrįžtamai sugadinta rekonstrukcijos metu. Pastato tūris sudarkytas keičiant apdailą. Tai pavyzdys, kaip neatsargus elgesys su atskiromis praėjusio amžiaus architektūros detalėmis gali radikaliai pakeisti architektūrinę išraišką. buvo laikoma vienu iš sėkmingiausių Lietuvoje paviljoninės architektūros pavyzdžių – stambus geometrinės išraiškos tūris su įspūdingai atvira vidine erdve

13, 14 pav. Baldų parduotuvė „Klevas“ Panevėžyje (arch. N. Grabliauskienė) 1970 m. ir dabar (13 pav. paimtas iš L. Skrebė. *Panevėžys*. Vilnius: Mintis, 1984; 14 pav. nuotrauka I. Račkausko)

Figs. 13, 14. Furniture Store “Klevas” in Panevėžys (arch. N. Grabliauskienė) in 1970 and 2008

15, 16 pav. Baldų parduotuvės paviljono pastatas Vilniuje (arch. E. N. Bučiūtė) 1974 m.; rekonstruotas 1990 m. (15 pav. paimtas iš *Statyba ir architektūra*, 1968/6; 16 pav. nuotrauka autorės)

Figs. 15, 16. Furniture Store Pavilion in Vilnius (arch. E. N. Bučiūtė) in 1974 reconstructed in 1990

buvo to meto Lietuvos funkcionalizmo ir techninių galimybių demonstravimo etalonas. 1990 m., vykdytant rekonstrukciją, pakeista ne tik pastato funkcija, suniveliuota stogą laikanti erdvinė santvara ir „prigesinta“ bendra atvira erdvė, bet ir išorės apdailai pasirinkta skarda, kuri pakeičia pastato mastelį, suskaido monumentalų tūrį ir išbraukia jį iš modernizmo architektūros pavyzdžių sąrašo.

2.3. Esantys pavojuje – neturintys reikiamo statuso ir nesaugomi pastatai

Šie objektai, laiku nesulaukę reikiamo paveldosaugininkų dėmesio, neištraukti į paveldo sąrašus, todėl dažnu atveju yra privatizuoti. Jų likimą sprendžia savininkai dažnai ne modernizmo architektūros naudai. Dabartinė tokių pastatų situacija yra neapibrėžta, jie dar nerekonstruoti, nerenovuoti, tačiau dažniausiai tai laiko klausimas, juolab, kad nenaudojami tokie pastatai griūva, o jų savininkai nėra suinteresuoti jų architektūrinės išraiškos išlikimu.

„Tauro ragas“ (17 pav.), suprojektuotas ir statytas laikinam naudojimui, buvo didžiausias alaus restoranas Sovietų Sąjungoje. Pagrindinė šio objekto problema – mastelis: statant buvo nepaisoma aplinkinio užstatymo ir greta esančios sankryžos, kas dabar tampa pagrindiniu argumentu siekiant pastatą nugriauti. „Baigiami rengti naujo pastato projekto pasiūlymai. „Tauro ragas“ neišvengiamai bus nušluotas nuo žemės paviršiaus“, – rašoma 2007 m. žurnale „Statyba ir architektūra“ (Nemeikaitė 2007: 57). Vilniuje neliks dar vieno modernistinės architektūros ženklo, nors, specialistų teigimu, tai ne tik stilingas, bet ir būdingas brutalizmo architektūros pavyzdys, turintis itin retų ir saugotinių savybių.

„Merkurijus“ – Kauno Laisvės alėjos simbolis (18 pav.). Pagrindinė problema ir būsimos radikalios rekonstrukcijos priežastis – pastato tūris, esant didelių prekybos centrų poreikiui, pernelyg mažas ir nebeati-

17 pav. Alaus restoranas „Tauro ragas“, (arch. E. Gūzas, A. Mačiulis) 1974 m. (nuotrauka G. Ilgūno)

Fig. 17. Beer Restaurant “Tauro ragas” (arch. E. Gūzas, A. Mačiulis) built in 1974

tinka pakitusių funkcinių poreikių. Argumentas, kad pastatas negražus, yra kritikuojamas architektūrinės visuomenės, tačiau šio objekto likimą nulėmė tai, kad jis nebuvo laiku įrašytas į paveldo registrą, neišvardytos vertingosios jo savybės. Kauno miesto savivaldybė jau pritarė šio pastato praplėtimui iki 17 000 kv. m, jo fasadų keitimui ir visiškai rekonstrukcijai.

Panašioje situacijoje atsidūrė J. Šeiboko suprojektuotas originalus Ryšių ministerijos pastatų kompleksas (19 pav.). Kadangi jis neatitinka funkcinių komplekso reikalavimų, esant gan prastai statybos darbų kokybei, buvo pasirinktas paprasčiausias variantas – kompleksą nugriauti, nepaisant jo unikalumo ir originalių architektūrinių, modernizmui būdingų savybių, ir vystyti naują užstatymą.

2002 m. privatizuotas kino teatras „Lietuva“ (20 pav.) Vilniuje svarbus ne tik kaip architektūros objektas, bet ir kaip vieša kultūrinė erdvė. Jau pakeitusio ne vieną savininką pastato griovimo darbai iki šiol nepradėti visuomenei pasipriešinus. Susidariusi situacija iliustruoja viešos diskusijos nebuvimo pasekmes. Projektuojant

18 pav. Parduotuvė „Mercurijus“ Kaune (arch. A. Sprindys) 1982 m. (nuotrauka autorės)

Fig. 18. Commissary “Mercurijus” in Kaunas (arch. A. Sprindys) built in 1982

19 pav. Ryšių ministerijos objektų kompleksas (arch. J. Šeibokas) 1978–1979 m. (nuotrauka G. Ilgūno)

Fig. 19. Communication Complex in Vilnius built in 1978–1979

20 pav. Kino teatras „Lietuva“ Vilniuje (arch. J. Kasperavičius) 1959–1965 m. (nuotrauka G. Ilgūno)

Fig. 20. Cinema “Lietuva” in Vilnius (arch. J. Kasperavičius) built in 1959–1965

kino teatro vietoje daugiabutį gyvenamąjį namą nepaisoma to, jog pastatas stovi senamiesčio apsaugos zonoje ir jokie tūriniai pakeitimai čia neturėtų būti vykdomi. Objektas neturi jokio apsaugos statuso, yra kritikuojamas kaip „betoninis monstras“ ir „tipinis sovietmečio projektas“. Tai rodo, kokia svarbi pastato likimui gali būti apie jį formuojama nuomonė.

2.4. Paveldo statusą turintys pastatai, kurių situacija neapibrėžta

Tai pastatai, kuriems suteiktas kultūros vertybės statusas, tačiau, nepaisant to, jų likimas vis tiek nėra aiškus.

2006 m. Kultūros paveldo departamento Nėkilnojamojo kultūros paveldo vertinimo taryba Vilniaus koncertų ir sporto rūmus įrašė į Kultūros vertybių registrą. Pastatą siūloma saugoti regioninės reikšmės lygmeniu. Tačiau objektas dar nėra ministro įsakymu paskelbtas saugomu.

Unikalios architektūros koncertų ir sporto rūmų (21 pav.) konstrukcijos pripažintos pasauliniu atradimu. Pastatas patenka į archeologijos kultūros vertybės Vilniaus senojo miesto vietos su priemiesčiais teritoriją. 1988 m. spalio 22–23 d. Vilniaus koncertų ir sporto rūmuose įvyko Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio steigiamasis suvažiavimas. 1991 m. sausio 14–16 d. visuomenė atsisveikino su pastate pašarvotais Lietuvos laisvės kovotojais, žuvusiais prie Vilniaus televizijos bokšto, kas rodo memorialinę šio pastato vertę (kuri, deja, dažniau nei architektūrinės savybės lemia architektūros likimą). Pastato ateitis neaiški. Savivaldybė žada Sporto rūmus išpirkti, tačiau delsia tai padaryti. 2008 m. kovo mėn. savininkų pastangomis įvyko „Teritorijos tarp Neries upės, Rinktinės, Šeimyniškių ir Raitininkų gatvių, Vilniuje, projekto urbanistinių–architektūrinių pasiūlymų konkursas.“

Jei praradimais laikytume jau įvykdytus (neįtraukiant planuojamų) destruktivius veiksmus minėtosios architektūros atžvilgiu, tai per nepriklausomybės laikotarpį iš 65 analizuotų objektų 26 yra rekonstruoti, renovuoti ar kitaip pakeisti. Iš jų 12 atvejų pakeista pastatų kompozicija, 14 – plano struktūra, 22 pastatų atlikti fasadų apdailos pakitimai, iš jų net 20 atvejų pakeistas pradinis koloritas ir 18 – originalios detalės, 13 nagrinėtų objektų yra praradę pirminį transparentiškumą. Lyginant pakitusių objektų pradinę ir esamą būklę pagal vienodus modernizmo architektūros bruožus, paaiškėjo, kad iš visų šių 65 pastatų 52 atvejais yra pakitę architektūros kompoziciniai bruožai, 22 – plano struktūros bruožai, 37 – apdailos, 24 – konstrukcijos ir 21 – detalių bruožai. Tai tik nedidelė ir gana subjektyvi

21 pav. Vilniaus koncertų ir sporto rūmai (arch. E. Chlomauskas, J. Kriukelis, Z. Liandzbergis) 1971 m. (nuotrauka G. Ilgūno)

Fig. 21. Palace of Sports and Culture in Vilnius (arch. E. Chlomauskas, J. Kriukelis, Z. Liandzbergis) built in 1971

tyrimo dalis, tačiau ji iliustruoja sparčius ne tik kokybinius, bet ir kiekybinius Lietuvos modernizmo architektūros pokyčius, kas verčia nerimauti dėl netolimos tokių objektų ateities.

Apibendrinimai

1. Lietuvoje yra originalių ir savitų modernizmo architektūros savybėmis pasižyminčių pastatų, kurie nevertinami nyksta. Modernizmo architektūrai būdingas istorinių stilių ir istorijos mokymo atmetimas ir nevienareikšmiškas požiūris į neseno okupacinio periodo palikimą lemia neigiamas visuomenės nuostatas ir tokios architektūros paveldosaugos gairių nebuvimą. XX a. architektūros būklė yra glaudžiai susijusi su sociopolitinės situacijos pakitimais. Sovietmečiu daugiausia buvo statoma modernistinėmis savybėmis išsiskiriančių visuomeninės paskirties pastatų, kurie, pasikeitus ekonominei santvarkai, privatizuojami arba tampa nenaudojamais. Viso to rezultatas – pasikeitusi architektūrinė išraiška ir prarandamos stiliaus savybės. Modernizmo architektūros funkcijos tęstinumas leistų suteikti tokiems statiniams papildomos ekonominės bei socialinės vertės ir padėtų išsaugoti vizualines modernizmui būdingas savybes.
2. Specialių modernizmo architektūros vertinimo gairių, priežiūros priemonių ar nuostatų Lietuvoje nėra. Lietuvos dauguma sovietmečio architektūros pavyzdžių dėl konversijų ir renovacijų praranda modernizmo architektūrai būdingas savybes tiek tūrio, tiek plano struktūros, tiek apdailos lygmenyje. Yra neįžįstamai pakeistų ir visiškai praradusių moderniz-

mo architektūros bruožus pastatų, kurie nebegali būti laikomi modernizmo architektūros pavyzdžiais.

3. Kiekybiniai Lietuvos modernizmo architektūros bruožų pokyčiai verčia nerimauti, kad tam tikro istorinio laikotarpio pavyzdžiai gali išnykti iš miesto architektūros paletės. Empirinė dabartinės modernizmo architektūros būklės apžvalga rodo, kad beveik 50 proc. analizuotų pastatų yra rekonstruoti, renovuoti ar kitaip praradę pradinį pavidalą. Dažniausiai prarandami kompoziciniai šios architektūros bruožai, gausu plano struktūros, apdailos ir modernizmo architektūrai būdingų detalių pakitimų.
4. 1940–1990 m. laikotarpio architektūros dabartinei situacijai įtakos turi tai, kad nėra nuodugnių mokslinių tyrimų, be kurių negalima nustatyti santykinės meninės ir techninės šių objektų vertės, negali būti nustatoma jų retumo ir unikalumo vertė. Kalbant apie tokios architektūros palikimą, būtina suvokti, kad jos autentiškumas ir originalumas yra savybės, kurios kuria pridėtinę vertę, todėl XX amžiaus Lietuvos architektūrą reprezentuojančius pavyzdžius būtina fiksuoti ir saugoti.

Literatūra

- Andriušytė, A. 2007. Savitumas kaip vertybė architektūroje, *Urbanistika ir architektūra* 31(1): 62–66.
- Buivydas, R. 2001. Žvilgsnis į XX a. architektūros pasaulį kaip į priešpriešų istoriją, *Urbanistika ir architektūra* 25(2): 89–96.
- Buivydas, R. 2003. Naujieji meninio vaizdo ženkliniai XX a. architektūroje, iš *Architektūros kompozicijos tyrimai: mokslinių straipsnių rinkinys*: 45–59.
- Čepaitienė, R. 2003. Sovietmetis Lietuvos kultūros šviesoje: projekto bandymas, *Menotyra* 31(2): 74–80 [interaktyvus] [žiūrėta, 2008 05 21]. Prieiga per internetą: <<http://images.katalogas.lt/maleidykla/men32/M-74.pdf>>.
- Drėmaitė, M. 2006. Vytautas Edmundas Čekanauskas – romantiškos sielos modernistas, portretas, *Archiforma* 4: 32–39.
- Nemeikaitė, S. 2007. „Tauro ragas“. Tikrovė ir mitai. Populiarus alaus restoranas paneigė laikinumą ir tapo laikmečio simboliu, *Statyba ir architektūra* 8: 56–60.
- Petrulis, V. 2005. Nacionalinio savitumo strategijos sovietmečio Lietuvos architektūroje, *Urbanistika ir architektūra* 29(1): 3–12.
- Petrulis, V. 2007. Sovietmečio palikimas kaip etinis imperatyvas šiuolaikinei Lietuvos architektūrai, *Urbanistika ir architektūra* 31(1): 43–49.
- Petrulis, V. 2006. Stilistinės sovietmečio architektūros vertinimo prielaidos, *Urbanistika ir architektūra* 30(3): 134–141.
- Štelbienė, A. 2000. Apie tradicinės ir šiuolaikinės architektūros verčių lygmenis, *Urbanistika ir architektūra* 24(3): 97–106.
- Trulupaitytė, S. 2007. Totalitarizmas ir sovietinio meno vertinimo problemos posovietinėje Lietuvoje, *Šiaurės Atėnai* 12/01 (871). Parengta pagal pranešimą, 2007 m. rugsėjo 28 d. skaitytą Taline tarptautinėje konferencijoje „Diferent

modernisms, different avant-gardes“ [interaktyvus] [žiūrėta 2008 05 30]. Prieiga per internetą: <http://www.culture.lt/satenai/?leid_id=871&kas=straipsnis&st_id=15597>.

TSKP Centro Komiteto ir TSRS Ministrų Tarybos nutarimas „Dėl projektavimo ir statybos nesaikingumų pašalinimo“. *Literatūra ir menas*. 1955 11 12.

Vyšniūnas, J. 2004. *Vizualinio identiteto apsaugos rinkos sąlygomis metodinės nuostatos. Vilniaus miesto vizualinio identiteto apsauga ir plėtros principai*. Vilnius: Technika.

Ziberkas, L. P. 2004. Šeškinės visuomeninis prekybos centras: tarp praeities ir ateities, *Urbanistika ir architektūra* 27(3): 117–122.

LOSSES OF THE SOVIET PERIOD MODERNISTIC ARCHITECTURE IN LITHUANIA

J. Kšivickaitė

Abstract. The paper analyses the heritage of the Lithuanian architecture of the soviet period. It is stated that there is a certain amount of buildings with modernistic features in Lithuania which are unvalued and vanishing. Peculiarities of the 20th century architecture are discussed in the work as well as complicated attitude to the heritage of the Lithuanian modernistic architecture and reasons of current situation. Comparing the former and present state of the Lithuanian modernistic architecture, the biggest transformations of its most peculiar buildings are described. A conclusion is drawn that a number of the 20th century Lithuanian buildings are vanishing and should be acknowledged and preserved as historic architectural heritage.

Keywords: soviet period, modernism, architectural heritage, transformations, losses.

JULIJA KŠIVICKAITĖ

Master, doctoral student (2008), Dept of Fundamentals and Theory of Architecture, Vilnius Gediminas Technical University (VGTU), Pylimo g. 26/Trakų g. 1, LT-01132 Vilnius, Lithuania. E-mail: julija.ksivickaitė@gmail.com, cell: +370 600 99 690.

Master of Architecture, VGTU, 1997. Bachelor of Architecture, VGTU, 2005. Publications: author and co-author of some architectural projects, national and international idea contests of architecture and urban design. The bursar of Socrates/Erasmus exchange programme in Vitus Bering center for higher education, Denmark and Leonardo Da Vinci programme in Rome. Collaborative projects with artists Nomedas and Gediminas Urbonas in the projects of Biennale of Venice, Moscow biennale, biennale of Lyon, as the architect of exhibitions. Research interests: interdisciplinary projects, participatory architecture, soviet period heritage, modernistic architecture.